

ІНШОМОВНІ СЛОВА У МОВЛЕННІ УГОРЦІВ УЖГОРОДЩИНИ ТА МУКАЧІВЩИНИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (на матеріалі лексики, пов'язаної з назвами їжі й кухонного начиння)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.

УДК 811.511.141' 282. 2 У – 68

Ур Л. Іншомовні слова у мовленні угорців Ужгородщини та Мукачівщини Закарпатської області (на матеріалі лексики, пов'язаної з назвами їжі й кухонного начиння); 9 сторінок; бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. Лексика, пов'язана з назвами їжі й кухонного начиння, є вкрай важливою, бо яскраво відображає повсякденне життя населення, його культуру. В результаті зростання життєвого рівня населення цей шар лексики швидко змінюється, багато назв зникає, й досліджувані нами говірки поступово втрачають свої архаїчні риси, яких в інших угорських говірках на території Угорщини уже не знаходимо. У статті розглядаються іншомовні слова угорського населення Ужгородщини та Мукачівщини. Для дослідження цієї лексики ми обрали південні ужансько-латорицькі угорські говірки Закарпатської області.

Ключові слова: іншомовні слова, власне угорські назви, етимологія, запозичення, соціолінгвістичний аспект, тематична група, ужансько-латорицькі угорські говірки.

Resume: Vocabulary of the names of food and kitchen utensils is considered to be of great importance, as it vividly describes everyday life and culture of the population. Because of the raise of well-being of peoples this vocabulary layer rapidly changes, many names disappear and the dialects under study lose their archaic features which cannot be found in the Hungarian dialects on the territory of Hungary.

Key words: names, sociolinguistic aspect, Hungarian names proper etymology, borrowing, thematic group, Užan-sko-Latorytsky Hungarian dialects.

Не існує мови, у лексиці якої б не було слів, запозичених з інших мов, цей факт неможливо заперечити, бо це б означало заперечення тісних економічних, культурних та політичних взаємовідносин, які дійсно існують між різними народами і в результаті яких проходило лексичне взаємопроникнення [2, 172].

Лексика, пов'язана з їжею й кухонним начинням в ужансько-латорицьких угорських говірках, багата та різноманітна, крім того, угорське населення області тісно контактує з українським, румунським, словацьким населенням Закарпаття. Вищеназвані народи протягом багатьох століть перебували у тісних культурних, економічних та політичних зв'язках. Ці контакти спричинили й проникнення ряду засвоєнь та запозичень з цих мов в угорську мову і навпаки.

У назвах їжі й кухонного начиння в ужансько-латорицьких угорських

говірках багато запозичень – 23% від загальної кількості назв. В угорській мові особливо багато запозичень із тих мов, з якими вона контактувала на протязі тривалого часу, наприклад, із слов'янських, тюркських, німецької мов.

а) *слов'янські запозичення.* Кількість слов'янських запозичень серед іншомовних слів у назвах їжі й кухонного начиння в південних ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області становить 46 % від загальної кількості усіх запозичень.

Це пояснюється об'єктивними причинами, адже угорські племена ще до IX ст. майже 300 років безпосередньо контактували зі східнослов'янськими племенами: сіверянами, в'ятичами, полянами

[1, с. 17]. У X ст. у житті угорців відбулися

великі зміни, оскільки вони здобули нову батьківщину у Карпатському регіоні і поселилися по сусідству зі слов'янськими племенами [7, с.168]. З другої половини X ст. угорські племена починають вести осілий спосіб життя якому сприяло їхнє знайомство з більш високою слов'янською землеробською культурою [2, с. 43–51].

В ужансько-латорицьких угорських говірках серед назв їжі й кухонного начиння поширені такі слов'янські запозичення: *bödön* 'бідон', *bukta* 'пончик', *gabona* 'жито', *gomba* 'гриб', *kacsa* 'качка', *kalács* 'солодка булочка', *karaj* 'корейка', *káposzta* 'капуста', *kocsonya* 'холодець', *kolbász* 'ковбаса', *korpa* 'крупа', *kosár* 'корзина', *lepény* 'коржик', *mák* 'мак', *olaj* 'олія', *paprika* 'перець', *paszuly* 'квасоля', *pálinka* 'горілка', *pecsenye* 'печення', *répa* 'ріпа', *rozs* 'жито', *szalonna* 'сало', *szilva* 'слива', *szkovorotka* 'сковорода', *tészta* 'тісто', *vodka* 'горілка', *zsír* 'жир' і т.д.

Більшість із вищеназваних слів використовується як окремо, так і в похідних назвах їжі й кухонного начиння. Слов'янізми активно збагачують словниковий склад угорської мови [8, с.160]. Вони виступають як компоненти складних і складених назв: *libapecsenye* 'печення з гуски', *tyúkpecsenye* 'печення з курятини', *gyékénykosár* 'корзина з рогожі круглої форми, в яку кладуть тісто для докисання', *gabonakenyér* 'хліб з житнього борошна', *rozskenyér* 'хліб з житнього борошна', *kacsaleves* 'суп з качки', *sárgarépa* 'морква', *zsíros* 'жирний', *paprikás* 'з перцем'.

б) *тюркські запозичення.* Тюркські запозичення становлять другу за кількістю групу іншомовних запозичень у лексиці їжі й кухонного начиння в ужансько-латорицьких угорських говірках Закарпатської області. Вони становлять 16,5 % від

загальної кількості усіх іншомовних слів. Це пояснюється тим, що угорські кочові племена безпосередньо контактували з тюркськими народами ще до приходу до Карпатського регіону. [5, с.168]. З V до IX ст. тюркські та угорські племена жили по сусідству, на території Причорномор'я, й тоді ще більше зміцнилися тюрксько–угорські зв'язки [6, с. 400].

Після приходу угорських племен у Карпатський регіон угорсько–тюркські зв'язки були слабкими, вони стали тіснішими тільки у XVI–XVII ст., коли Угорщина перебувала під гнітом турків.

У досліджуваних угорських говірках поширені такі тюркізми: *alma* 'яблуко', *árpa* 'ячмін', *bor* 'вино', *borsó* 'горох', *búza* 'пшениця', *dara* 'грубе мливо', *dió* 'горіх', *disznó* 'свиня', *findzsa* 'чашка', *gyümölcs* 'фрукт', *túró* 'сир (з молока корови)', *tyúk* 'курка' і т. д.

Тюркізми в ужансько–латорицьких угорських говірках беруть активну участь у словотворенні: *árpakása* 'ячмінна крупа', *tengeridara* 'грубе мливо з кукурудзи', *borsóleves* 'гороховий суп', *tyúkpescsenye* 'печеня з курятини', *birs- alma* 'айва', *túrós* 'з сиром' і т. д.

в) *німецькі запозичення*. Угорська мова мала деякі контакти з німецькою і перед приходом угорців у Карпатський регіон, але ці зв'язки стали міцнішими з X ст. Німецький вплив залишився після прийняття християнства коли на угорській території поселились німецькі священики та лицарі королівського двору, ще більше зріс цей вплив після 1526 р., коли Габсбурги взяли політичну владу у свої руки.

Німецькі запозичення назв їжі й кухонного начиння у досліджуваних ужансько–латорицьких угорських говірках становлять 14,6 % від загальної кількості усіх іншомовних слів. Головним чином запозичувалися німецькі назви із баваро–австрійських та середньонімецьких говорів.

У південних ужансько–латорицьких угорських говірках поширені такі німецькі запозичення: *kanna* 'бідон', *karalábé* 'кольрабі', *karmonádli* 'вирізка, корейка', *krumpli* 'картопля', *láda* 'ящик', *nokedli* 'галушки-клецьки, виготовлені на спеціальному металічному пристрої з дірками', *marha* 'рогата худоба', *sódar* 'окіст', *sonka* 'окіст' і т. д.

г) *латинські запозичення*. У середньовічній Угорщині мовою церкви й науки була латинська мова. Найбільша частина латинських слів пов'язана з християнством та церквою. Так, наприклад, лексема *angyal* 'ангел', від лат. *angelus* у досліджуваних угорських говірках використовується як окремо, так і в складних назвах, напр.: *angyalbögyörő* 'ангельські галушки (галушки продовгастої форми, виготовлені з муки та вареної картоплі)'. Крім цього, поширені ще такі латинські запозичення: *kamra* 'окреме приміщення для зберігання продуктів', *szálka* 'амоній', *tábla* 'дошка для розкачування тіста', *tea* 'чай'.

Латинські запозичення становлять 3,5 % від загальної кількості усіх іншомовних слів.

д) *лексеми невизначеного чи невідомого походження*. Ця група лексем становить 13% серед

назв їжі й кухонного начиння. Наприклад, лексема *körte* 'груша' вважається словом невизначеного походження: можливо, це тур. запозичення [4, 621].

До цієї групи відносимо ще й такі назви: *hús* 'м'ясо', *dereleye* 'вареники', *puliszka* 'мамалига', *pacal* 'нутроці, сичур (свині)', *harsca* 'сом', *üveg* 'банка, пляшка', *edény* 'посудина', *rocska* 'дійниця', *zsolytár* 'дійниця' і т. д.

Важливу роль відіграють власне угорські слова. Більшість досліджуваних лексем (77% від загальної кількості назв) успадковано з уральського, фінно–угорського та угорського періоду, або виникла на власному угорському ґрунті.

а) *слова, успадковані з уральського періоду*. Назви, успадковані з уральського періоду, становлять 5 % від загальної кількості власне угорських назв. Лексема *bőr* 'шкіра' із уральського періоду, виникла від уральської мови-основи *perz. В ужансько–латорицьких угорських говірках Закарпаття вона поширена як компонент складного слова *disznóbúr* (літ. *disznóbőr*) 'шкіра свині'. До групи слів успадкованих з уральського періоду, відносимо ще такі лексеми: *élet* 'життя (в значенні пшениця)', *fa* 'дерево', *hal* 'риба', *kígyó* 'змія', *láb* 'нога', *máj* 'печінка', *mos* 'мити', *sült* 'смажити', *szem* 'зерно(око)', *vas* 'залізо', *víz* 'вода'. Ці назви у досліджуваних говірках найчастіше поширені як компоненти складних слів – назв їжі й кухонного начиння. Наприклад: *máj* 'печінка' – *disznómáj*, *disznóumáj*, *disznómáj* 'печінка свині'; *láb* 'нога' – *vasláb* 'залізни ніжки (тринога)'; *fa* 'дерево' – *kavarófa*, *kavaróufa*, *kavarófa* 'мішалка (з яким мішали повідло у казані)'; *kígyó* 'змія' – *kígyóurites* 'рулет з маком із листового тіста' і т. д.

б) *слова з фінно–угорського періоду*. Стосовно цієї групи слів зазначаємо, що тільки окремі одиниці з досліджуваної тематичної групи з упевненістю можна віднести до фінно–угорських, тому що не залишилося писемних пам'яток до X ст., у яких би згадувалася значна кількість назв їжі й кухонного начиння фінно–угорських народів.

Назви, успадковані з фінно–угорського періоду, становлять 6 % від загальної кількості власне угорських назв. З фінно–угорського періоду успадковані такі лексеми: *fül* 'вухо', *gyökér* 'корінь', *háj* 'свиняче сало низького сорту', *kés* 'ніж', *kéz* 'рука', *kő* 'камін', *lé* 'рідина (суп)', *mag* 'зерно', *nagy* 'великий', *rongy* 'ганчірка', *szúr* 'колоті', *vaj* 'масло', *vér* 'кров' і т.д.

Ці назви у досліджуваних говірках найчастіше поширені як компоненти складних слів – назв їжі й кухонного начиння. Наприклад: *fül* 'вухо' – *barát- füle* 'чернечі вуха'; *gyökér* 'корінь' – *gyökörkefe*, *gyökirkefe* 'господарська щітка, якою мили обпалену свиню' (літ. *gyökérkefe*), *kés* 'ніж' – *szuróukéis*, *natykéis*, *natykéis* 'ніж, яким заколюють свиней' (літ. *disznóölő kés*), *kéz* 'рука' – *kézimalom*, *kézimalom* 'ручний млин (для обмолоту зернових)' (літ. *magvak őrlésére szolgáló eszköz*), *kő* 'камін' – *nyomókú* 'камін-тягар (великий камін, що стискав капусту у бочці) (літ. *nehézék – a káposztáshordóban lévő savanyú káposzta összenyomására használt kő*),

nagy ,великий' – *natyfazik*, *natyfazik* ,великий горщик' (*lim. nagyfazék*) і т. д.

в) лексеми, успадковані з угорського періоду. Назви, успадковані з угорського періоду, становлять 4% від загальної кількості власне угорських назв. До цієї групи належать такі слова: *aszal* ,висушити', *haj* ,волос', *hízik* ,повнішає', *mer* ,черпати', *nyúl* ,засць', *szél* ,край (для позначення реалії – окраєць хліба)', *szőr* ,волосся', *tál* ,миска', *tűz* ,вогонь'.

Більшість із вищеназваних слів використовуються як окремо, так і в похідних назвах їжі й кухонного начиння. Вони відіграють активну роль в утворенні нових слів. Наприклад: *haj* ,волос' – *tengerihaj*, *téngerihaj* ,листя качана кукурудзи' (*lim. borítólevél – a kukoricacsőé*); *mer* ,черпати' – *merőkanál*, *merőkanál*, *merítőkanál* ,черпак' (*lim. merőkanál*); *szőr* ,волосся' – *kondorszőrű* ,порода свині (довгохребтові, м'ясисті)' (*lim. hússertés*); *tál* ,миска' – *tálka*, *talka*, *kistálka* ,маленька миска' (*lim. kisméretű tál*).

г) назви, утворені на власному угорському ґрунті. Після осілого життя угорських племен на території Карпатського басейну почався активний процес культурного та мовного оновлення. У період XVI–XVIII ст. починає формуватися угорська літературна мова, а у кінці XVIII–XIX ст. настає період оновлення угорської мови, що має велике значення у збагаченні літературної мови новими словами. [3, с. 75] В той час прогресивні письменники та вчені бачили, що лексика угорської мови досить бідна для вираження нових ідей та реалій життя.

Назви, утворені на власному угорському ґрунті, становлять 85% від загальної кількості влас-

не угорських назв. До цієї групи можемо віднести такі слова: *béles* ,пиріжки', *burizs* ,ячмінна крупа', *hordó* ,бочка', *hurka* ,лівер', *kapar* ,гребти', *lábás* ,сковорода', *leves* ,суп', *rétes* ,рулет із листового тіста', *szarvas* ,олень', *tengeri* ,кукурудза', *tepertő* ,шкварки', *zacskó* ,мішечок'.

Вищеназвані лексеми використовуються як окремо, так і в похідних назвах їжі й кухонного начиння. Деякі назви у досліджуваних говірках поширені як компоненти складних слів чи словосполучень. Наприклад: *béles* ,пиріжки' – *kásás béles*, *kásás béles*, *kásás béiles* ,пиріжки з кашею, звареною у молоці' (*lim. kásás béles*); *hordó* ,бочка' – *káposztáshordó*, *káposztáshordó*, *kaoposztáshordóu* ,бочка для квашення капусти' (*lim. káposztáshordó*); *hurka* ,лівер' – *hurkatőtő*, *hurkatőtő* ,пристрій для начинення ковбаси, ліверу' (*lim. hurkatőtő*); *rétes* ,рулет із листового тіста' – *diós rétes*, *diós rítes*, *diós réites* ,рулет з горіхами із листового тіста' (*lim. diós rétes*); *kapar* ,гребти' – *szénkaparó*, *színkaparó* ,кочерга з довгою ручкою' (*lim. szénkaparó*); *szarvas* ,олень' – *szarvaspörkölt*, *szarvaspörkölt* ,рагу з оленя' (*lim. szarvaspörkölt*).

Лексика, пов'язана з їжею та кухонним начинням в ужансько-латорицьких говірках Закарпатської області дуже багата і різноманітна. Як ми вже зазначили, у назвах їжі й кухонного начиння чимало запозичень – 23% від загальної кількості назв. Запозичені слова є загальнопоширеними і беруть активну участь у створенні нових лексичних одиниць і збагаченні лексики угорських говорів й самої угорської мови.

Література

1. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. – Ужгород, 1976. – 326 с.
2. Лизанець П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. – Изд.-во АН Венгрии. – Будапешт, 1976. – 683 с.
3. Ур Л.Л. Традиції, пов'язані з випіканням хліба угорцями Закарпаття (нижня течія ріки Латориці // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». – Ужгород, 2004. – Вип. 10. – С. 74–75.
4. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. / Főszerk. Benkő Loránd. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984. – I.k.–1142 o., II.k.–1112 o., III.k.– 1230 o. IV.k.–494 o.
5. Gombocz Zoltán. A régi magyar ételnevek eredetéről // MNy. I, 1905. – 160–168.o.
6. Gombocz Zoltán. Régi török jövevényszavainkhoz // MNy. VIII, 1912. – 400–402. o.
7. Gombocz Zoltán. Török jövevényszavaink hangtanához // MNy. X, 1914. – 27–30.o.
8. Kniezsa István. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I.–II. kötet – Bp.: Akadémia Kiadó, 1974. – 1044 o.

Ур Людвіг Людвігович – канд. філол. наук, доцент кафедри угорської філології УжНУ.